

**ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİNE AİT İKİ HALININ GÖRSEL
TASARIM ÖĞELERİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ****EXAMINATION OF TWO ANATOLIAN-SELJUKI ERA CARPETS
WITHIN THE CONTEXT OF VISUAL DESIGN ELEMENTS***Ayşe Gamze ÖNGEN****Özet:**

İnsanoğlunun uygarlaşma serüveninde, yaşam biçimleri, kullandığı aletler, inançları, çalışma biçimleri, yöntemleri, düşünsel ve sanatsal faaliyetleri, siyasal ve sosyal örgütlenme biçimleri adına atılan adımlar çok da kolay gerçekleşmemiştir. İnsanın gereksinmelerinin değişmesi ve çeşitlenmesi ile sorulan sorulara, bulunan mantıklı yanıtlar, bilimsel metotların gelişmesine neden olmuştur. Yaşamı kolaylaştırmak için geliştirilen bu metotlar, bazı prensipleri de ortaya çıkarmıştır. Böylece insanın ihtiyaçları doğrultusunda gerekli olan düşünce, insanın zihninde oluşarak tasarım sürecini de başlatmıştır. Tasarım sürecinde gereken temel prensiplerle, düşünce artık zihinden dışarı çıkarak, işlevsel hale dönüşmeye başlamaktadır. Günümüzde bir düşünceyi önce zihinde canlandırarak tasarlamak, daha sonra düşüncenin şekle dönüşmesiyle tasarlamak, o şeklin ilk halini kâğıda geçirerek tasarı halini alması ve geliştirilerek tasara dönüştürülmesiyle oluşan tasarımın, bazı prensipleri vardır. Tasarımda görülen prensipler, ilkeler ve öğeler bağlamında ele alınıp uygulandığında, hem tasarımcı hem de izleyici için görsel algıda anlaşılabilir tasarımların ortaya çıkması sağlanabilmektedir.

Bu bağlamda; 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya göç etmeye başlamış çeşitli Türk toplulukları, bu topraklarda yaşayan uygarlıkların gelenek ve görenekleri ile kendilerininkini sentezleyerek, kendilerine has bir sanat dili oluşturmuşlardır. Görsel tasarım ilkelerinin temelini bile 1900'lerde atıldığı göz önüne alınırsa; 13. yüzyılda yaşamış olan dokuyucular, kendi estetik algılarının ve sentezlerinin sonucunda; günümüzde hala hayranlıkla izlenen Anadolu Selçuklu dönemi halılarını üretmişlerdir. Toplamda günümüze kadar ulaşan, birbirinden farklı kompozisyonlarda dokunmuş on sekiz adet Anadolu Selçuklu halısı bulunmaktadır. Ancak, XIII.-XIV. yüzyıllara ait on sekiz adet bütün ve parça halindeki halılardan, Türk ve İslam Eserleri Müzesinde sergilenen (Env. no 683 ve 692, 693) iki halı parçası birbirine çok benzemektedir ve incelendiğinde; bu iki halı parçasının birbirinden bağımsız olduğu anlaşılmıştır.

Belirlenen iki Anadolu Selçuklu halı parçasının üzerinde yapılmış olan araştırma ve incelemeler sırasında; bu her iki halının asıl bordür ölçülerinin birbirinden farklı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca dış sedeflerinde görülen renk farklılıkları da bize bu halı parçalarının birbirinden bağımsız olarak dokunmuş

* gamzeongen@gmail.com

olduğunu düşündürmüştür. Bu halıların zemininde görülen renk, birim, yön ve aralıktan oluşan öğelerdeki benzerlik, tek bir halının iki parçasıymış gibi algılanmalarına, neden olmaktadır. İncelemede, Env. no. 692-693'te görülen halı zeminlerinin üzerinde yer alan formlarda, dokunmuş olan son bir buçuk sırada, hem renk değiştirilmiş hem de birim üzerine ek bir renk katılarak, farklı bir etki oluşturulmuştur. Böylece bu iki Anadolu Selçuklu halı parçasının, birbiri ile ilişkisi olmayan ancak benzer özellikler taşıyan farklı iki halı olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasarım Tarihi, Tasarım Öğeleri, Tasarım İlkeleri, Anadolu Selçuklu Halıları, Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki Anadolu Selçuklu Halıları.

Abstract:

During the human adventure of civilization, the steps taken in the name of lifestyles, tools used, beliefs, styles of working, mental and artistic actions, political and social organizations were never easy. The logical answers to questions that were raised with the change and the increase in variety of human needs caused the development of scientific methods. Those methods developed to ease the life are also responsible for the birth of some principles. Thus the thinking necessary for human needs gave start to the process of designing. With the basic principles necessary for the designing process thought now gets out of the mind and begins to become a functional means. The design, which comes into being by first imagining and then putting this imagination on paper to be shaped and realized, has some principles. When held in the context of principles and elements, these provide comprehensible designs in visual perception for both the designer and the observer.

In this way the various Turkish groups immigrating to Anatolia from the XI. Century, have shaped a unique artistic language by synthesizing the customs and traditions of local civilizations with their own. Considering that the founding of the visual design principles were determined only by 1900's, the XIII. Century weavers have produced rightly admired Anatolian Seldjuki era carpets as a result of their own aesthetical perception and synthesis. Only eighteen of those Anatolian Seldjuki carpets with different designs survived today. However, from those eighteen survived (as whole or as bits and pieces) two pieces of carpets which currently are in The Turkish and Islamic Arts Museum (Inventory #683 and 692, 693) appear similar, but upon scrutiny, it is now known that they are independent to each other.

Thorough examinations of these two Anatolian Seldjuki carpet pieces have shown that original bordure measurements were different. Also the color differentiations of outer naces made us think that these pieces were wovnen separately. The similarities in colors, units, course and gaps made them understood as two parts of one carpets. However, close examination shows that on the forms placed on the carpet backdrop of #692-693, the last one and a half lines have both a change of colors and the creation of a different effect by putting an additional color on the units. Thus it is now thought that these two pieces of Anatolian Seldjuki carpets are from two independent carpets bearing similar aspects.

Key words: History of Design, Elements of Design, Principles of Design, Anatolian Seldjuki Carpets, Anatolian Seldjuki Carpets in the Turkish and Islamic Arts Museum.

Var oluşundan itibaren insanoğlu devamlı gelişim ve değişim içindedir. Çağdaş ve ileri bir seviyeye ulaşmaya çalışan insan, uygarlaşma serüvenindeki yaşam biçimi, kullandığı aletleri, inançları, çalışma yöntemleri, düşünsel ve sanatsal faaliyetleri, siyasal ve sosyal örgütlenme biçimleri adına atılan adımlar çok da kolay gerçekleşmemiştir. İnsanoğlu için bu süreç çok uzun ve zorlu geçmiştir. XIX. yüzyılda bilimsel ve siyasal düşüncenin değişmesi ve gelişmesiyle, artık insanoğlu neden-sonuç ilişkilerini araştırmaya başlamıştır. İnsanın gereksinmelerinin değişmesi ve çeşitlenmesi ile sorulan sorulara, bulunan mantıklı yanıtlar, bilimsel metotların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece insanın ihtiyaçları doğrultusunda gerekli olan düşünce, artık zihninde oluşarak tasarım sürecini de başlatmıştır.

Bir düşünceyi önce zihinde canlandırarak tasarlamak, daha sonra düşüncenin şekle dönüşmesiyle tasarımılamak, o şeklin ilk halini kâğıda geçirerek tasarı halini alması ve geliştirilerek tasara dönüştürülmesiyle oluşan tasarım bazı prensipleri vardır. Bir tasarım, prensiplerin doğru bir şekilde kullanılmasıyla meydana gelmektedir. Bunun için de tasarımcının bazı kurallara uyması gereklidir. Tasarımda görülen prensipler, ilkeler ve öğeler bağlamında ele alınıp uygulandığında, hem tasarımcı hem de izleyici için görsel algıda anlaşılabilir tasarımların ortaya çıkması sağlanabilmektedir¹.

Bu ilkeler; tekrar, ardışık tekrar (rhythm), uygunluk, zıtlık (karşıtlık), koram, egemenlik, denge, birlik. Öğeler ise: Nokta, çizgi, yön, biçim, ölçü, aralık, doku, değer (ton), ışık-gölge şeklinde sıralanabilir.

Yukarıda belirtilen görsel tasarım ilkeleri ve öğeleri dünya tasarım tarihinde ancak XIX. yüzyılın başlarında, Academie de beaux-art akımıyla çizim ve teorik bilgiler okullarda öğretilmeye başlanmıştır. Oysa çeşitli Türk toplulukları XI. yüzyılda Anadolu topraklarına göç etmişler ve bu topraklarda yaşayan uygarlıkların gelenek ve göreneklerini sentez ederek, kendilerine has bir sanat dili oluşturmuşlardır². Sanatçıların eserlerinde, geçmişten gelen kültür birikimi, onlara özgün bir kimlik kazandırmıştır. Bu sanat diliyle yapmış oldukları eserlerde en üst seviyeye ulaşmışlar, birikimleri halı sanatına basamak olmuştur. Elimizdeki Türk düğümlü

¹ İ. Hulusi Güngör, *Temel Tasar, Görsel Sanatlar ve Mimarlık İçin*, 3. Baskı, Esen Ofset Matbaası, İstanbul 2005, s. 3.

² Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı El Kitabı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993, s. 111.

halıları, ilk kez Anadolu Selçukluların başkenti Konya’da bulunmuş olması, bizlere halı tarihimiz hakkında araştırma yapma olanağı vererek, önemli bilgilere ulaşmamızı sağlamaktadır. Anadolu’da Türk halı sanatı, XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar düzenli ve sürekli bir gelişme göstermiş, her gelişmede ise yeni halı tipleri ortaya çıkmıştır. Bu gelişme zincirinin ilk büyük halkası ise Anadolu Selçuklu döneminin halıları olmuştur³.

Ancak, XIII. yüzyıl Anadolu Selçuklu devrinde dokumacıların herhangi bir tasarım eğitimi almadıkları göz önüne alındığında; dokuyucuların geçmişten gelen kültür, gelenek ve göreneklerinin birikimi ve içgüdüleriyle eserlerini ürettikleri görülmektedir. XIII. yüzyılda üretilmiş olan Anadolu Selçuklu dönemi halıları, yüzyıllar içinde etkili görünümünden bir şey kaybetmemiş, günümüzde de hala araştırmacıların ilgisini çeken, dünya halı sanatında söz sahibi olan örneklerdir⁴.

Bu halılar, Beyşehir Eşrefoğlu Camii’nde bulunan üç halının ikisi Konya Müzesi’nde, bir tanesi de İngiltere’de Keir Koleksiyonu’ndadır. Ayrıca, Mısır’da (Fustat) bulunan yedi tanesi, Selçuklu halısı olarak belirlenmiş ve İsveç müzelerindedir. Konya Alâeddin Camii’nde bulunan üç tane bütün halı, beşi parça halinde olmak üzere, toplamda sekiz adet halı mevcuttur. Bu halılar, İstanbul Türk Ve İslam Eserleri Müzesi’nde sergilenerek korunmaktadır.

O günün teknik koşullarıyla yapmış oldukları bu muhteşem eserlerin, günümüzde eksik kalan anlatımlarıyla, gün yüzüne çıkmasını hedeflerken, yapılan incelemeler sırasında, ilk dikkati çeken, (Envanter no: 683, 692 ve 693) iki halı parçalarının çok fazla birbiri ile benzer özellikler göstermesi olmuştur. Ancak halılar tek tek incelendiğinde; bu iki halı parçasının birbirinden bağımsız halı parçaları olduğu anlaşılmıştır.

Bu halı parçalarını tasarım ilke ve öğeleri açısından incelendiğinde, görülen benzer ve değişken özellikleri genellediğimizde, aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

ÖRNEK NO: 1

Eserin Türü: Halı

Bulunduğu Yer: Alaaddin Keykubat Camii. Konya.

Envanter No: 683

Yüzyıl: XIII.-XIV. Yüzyıl

³ Şelale Yetkin, *Başlangıçtan Bugüne Türk Sanatı*, İş Bankası yay., İstanbul 1993, s. 312.

⁴ Afif Duruçay, “İslam Eserleri Müzesinde Bulunan Sekiz Selçuklu Halısı”, *Kültür ve Sanat Dergisi*, Ocak 1977, S. 5, s. 78.

Halının Eni: 1.35 m.

Halının Boyu: 2.22 m.

Halının Bulunduğu Yer: T.İ.E.M.

Halının Üretildiği Malzeme: Yün

Düğüm Tipi: Gördes

Renkler: Lacivert, mavi, sarı, koyu kırmızı, yeşil, kahve, beyaz.

• **Dış Sedef**

Asıl bordürün dış kısmında yer alarak, sınırlarını oluşturan ince bir bordürdür. Dış sedefin yıpranmasından dolayı yüzeyde birimlerin, olup olmadığı hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Bu nedenden dolayı da birimlerin hangi öge ve ilkeler bağlamında yerleştirildiği bilinmemektedir. Ancak dış sedefte açık yeşil renk ile kahverengi görülmektedir. Kahverengi kontur çizgisi, asıl bordürle dış sedefin arasında yer alarak, yüzeyleri birbirinden ayırmaktadır. Soğuk rengin görüldüğü dış sedef ile sıcak rengin hakim olduğu asıl bordür arasında, renk zıtlığı oluşarak, halının bütününde hareketlilik yaratılmıştır. Ancak asıl bordür birimlerinde görülen ve dış sedefin yüzeyinde yer alan yeşil rengin birbirlerine yakın tonlarda olması, görsel algıda bütünlük oluşturarak, yüzeyler arasında yumuşak geçişi sağlamaktadır. Yer yer atkı ipliklerinin yıpranmış olması ve yüzeydeki halı havının seyrelmesi sonucunda dokunsal algıda sertlik ve yumuşaklık duygusu vermektedir. Ayrıca görsel algılamada hissedilen rölyef etkisini, yüzeylerdeki yıpranmış ve yıpranmamış kısımlar oluşturmaktadır (Bk. Foto 1).

• **Asıl Bordür**

Halının asıl bordürünün çok az bir parçası günümüze kadar ulaşabilmiştir. Ancak elimizde bulunan bu bordür parçası üzerinde, yer alan birim ve renkler kısmen de olsa incelenebilmektedir. Kompozisyonda, farklı çizgi kalınlıkları ile çizgi çeşitleri kullanılmıştır. Bordür yüzeyinde görülen bu çizgi çeşitliliği birimlerin oluşmasını sağlamıştır. Ayrıca çizgi, birimlerin dış konturlarını oluşturarak, görselde belirginlik etkisini arttırmaktadır. Çizgi farklı yönlerde ilerleyerek, birimin içyapısını da oluşturmaktadır. Bu farklı yönlerdeki çizgi çeşidi aynı zamanda birim içinde oluşan geometrik şekillerdir. Birimleri oluşturan çizgilerin, düzenlemelerde bazen dikey bazen de yatay konumda kullanılmaları, görsel algıda farklı etkiler bırakmaktadır. Bu halı bordüründe görülen dikey çizgilerin, fazla kullanılması da halının daha büyük boyutta algılanmasına neden olmaktadır (Bk. Foto 1).

Düzenlemede görülen birimler birbirleriyle, farklı aralık da ve yönlerde yerleştirilmiştir. Ancak birimler ölçü, biçim, renk bakımından benzerlik göstermesiyle, kompozisyonda değişken tekrar ilkesi meydana

getirmektedir. Böylece bu farklı düzenleme ile kompozisyon içinde hareketlilik sağlanmıştır. Biçimlerin birbirleriyle olan benzerlikleri, farklı aralıklarla düzenlenmeleri, biçimleri belirginleştiren konturları, renkleri, iç çizgileri ile iç öğelerini oluşturan bu ayırıcı nitelikleri, halının tasarımı oluşturan ilkelerin ve öğelerin dengeli bir biçimde bütünlük sağlayarak yerleştirilmesiyle olmuştur (Bk. Foto 1).

Asıl bordürü incelediğimizde, yüzeyde yer alan, geometrik birimlerin dışa dönük konumda olmaları yön göstermelerine neden olmaktadır. Elimizde olan bordür parçasında görülen birimlerin nasıl yerleştirildiği, ilerlediği ve bittiği bilinmemektedir. Ayrıca bordürde yer alan birimlerin de kendi aralarında farklı yönlerde yerleşmiş oldukları görülmektedir. Bu birimler bazen yan yana bazen de uç uca gelecek şekilde yerleştirilmişlerdir. Böylece düzenlemeyi oluşturan birim, yön öğesinin verdiği hareketlilikle, asıl bordürde dikkat çekici bir etki yaratmaktadır.

Birimler, Kufî yazıyı anımsatan formlardan oluşması, uygunluk ilkesiyle ok veya mızrak uçlarını çağrıştırmaktadır (Bk. Foto 1).

Halının asıl bordürünü renk açısından incelediğimizde; koyu üzerine açık tonlar ve çoğunlukta sıcak renklerin kullanıldığı görülmektedir. Bordürde tek rengin koyu ve açık tonları, görselde ön-arka ilişkisi yaratarak derinlik oluşturulmuştur. Asıl bordür zemininde kırmızı, üzerindeki birimlerde ise koyu kırmızı rengin hakim olduğu görülür. Az miktarlarda da yeşil, mavi, lacivert, kahverengi, kirli beyaz, çok açık sarı renkler yer almaktadır. Birimlerin etrafına kahverengi kontur geçilmesiyle, belirginlik artırılmıştır. Sıcak rengin bordürde etkili olması da, üzerinde yer alan birimlerin yüzeyden dışına çıkıyor gibi görünmesini sağlamıştır. Geometrik birimler, bordür yüzeyini kaplayacak büyüklükte yer almaktadır. Birimin içyapısında ise kirli beyaz, mavi, açık sarı, yeşil, lacivert renkte farklı çizgi çeşitliliğinden oluşan formlar görülmektedir. Bu renkler az miktarlarda kullanılsa bile bordür bütününde görülen sıcak rengin kuvvetini, renklerin zıtlık öğesinden faydalanılarak kısmen de olsa azaltarak bordüre hareket katmıştır. Ancak gerek birimlerin boyutu, gerekse kırmızı rengin psikolojik etkisiyle yapmış olduğu egemenlik, kompozisyon içinde yer alan soğuk-sıcak renginde getirdiği hareketlilikle düzenlemede dengeli bir bütünlük oluşturmaktadır (Bk. Foto 1).

Foto 1’de görülen asıl bordür yüzeyine dokunduğumuzda, elimizin içinde pürüzlü bir yüzey hissedilmektedir. Yer yer atkı ipliklerinin yıpranması ve yüzeydeki halı havının azalmasıyla, elle hissedilen sertlik ve yumuşaklık duygusu dokunsal algılama yoluyla anlaşılmaktadır. Görsel algılamada hissedilen rölyef etkisi de, yine bu yüzeydeki atkı ipliklerinin koparak yok olması sonucuyla sağlanmıştır. Böylece asıl bordüre baktığımızda, yüzeyinde oluşan farklılık, hem dokunsal algılamada, hem de görsel algılamada, bize bir çeşit doku etkisi yaratmaktadır. Bordür yüzeyinde

oluşan yıpranma görselde sert doku gibi algılamamıza, halının daha yakınlığımızdaymış gibi etki yaparak görünmesine neden olmaktadır.

• İç Sedef

Asıl bordürün iç kısmında yer alan sedefte geometrik birimler yer almaktadır. İç sedefte, çizgi yönleri ile çizgi kalınlıkları kullanılmıştır. Bu da çizgi çeşitliliği ile halının zemini dıştan çerçevelenerek yüzeyleri birbirinden ayırmakta ve zemin ile asıl bordür arasında sınır çizgisi oluşturmuştur. Bu da halının yüzeyinde yer alan soğuk tondaki renkler ile asıl bordürdeki sıcak renkler arasında yumuşak bir geçişi sağlayarak, denge oluşturmuştur (Bk. Foto 1).

Foto 1’de görülen iç sedefi renk açısından incelersek; koyu kahverengi ve sarı renkler kullanılmıştır. Sarı rengin belirginliğini arttırmak ve dikkati çekmek için etrafını kahverenginde kontur geçilmiştir. Bu yolla da zemin ve asıl bordürdeki renk zıtlığı dengelenerek, görselde bir bütünlük oluşmuştur. Ayrıca kahverengi ile iç sedefin etrafını dolaşarak düzenlemede koyu-açık etkisi yapılmış ve derinlik hissi uyandırılmıştır. İç sedefte yer alan kırmızı renk ise, özellikle yıpranmış atkı ipliklerinin bulunduğu yüzeyde belirginliklerinin daha da arttığı görülmektedir. Bu renk, halıda atkı ipliği olarak kullanılmıştır. Böylelikle iç sedefte yer alan renkler düzenlemedeki monotonluğu ortadan kaldırarak, halıda görülen renk hareketliliğiyle, görsel algıdaki dengeli bir bütünlük sağlamıştır.

İç sedefe elimizle dokunduğumuzda pürüzlü bir yüzey hissedilmektedir. Bu yüzeyde yer yer yıpranmalar görülmektedir. Dokunsal olarak algıladığımız yüzey bazen yumuşak bazen de yıpranmalara bağlı orta sertlik de algılanmaktadır. Böylece ön-arka ilişkisi yaratılarak yüzeyde rölyef etkisi yapmakta ve bir çeşit doku hissi uyandırmaktadır. Görsel algıda ise düzenlemede görülen renklerin oluşturduğu parlaklık- matlık bir çeşit doku etkisi yapmaktadır (Bk. Foto 1).

• Zemin

Zemin yüzeyi oluşturulan birimler, farklı çizgi çeşidi ve çizgi kalınlıklarıyla meydana gelmiştir. Birbirleriyle ölçü, biçim, aralık, yön, renk, ton bakımından benzerlik gösteren birimler tam tekrar ilkesiyle düzenlenmiştir. Yüzeyde görülen birimler diyagonal sistemle yerleştirilmiştir. Bu da düzenlemede oluşan tam tekrar ilkesinin getirdiği monotonluktan kısmen de olsa kurtararak, zemine hareketlilik katmaktadır. Halının zeminine bakıldığında göz, aşağıdan yukarıya doğru, kesintisiz bir şekilde aynı yöndeki birimlerin sıralı olarak ilerlemesini takip ederek, sonsuzluk duygusu algılanmaktadır (Bk. Foto 2).

Diyagonal sistemde düzenlenen birimler aşağıdan yukarıya doğru ilerlemelerini iç sedefle örtülerek durdurulmaktadır. Ayrıca birimlerin

bazılarının görünürlüğü kısmen de olsa bir kısmının kapanması, düzenlemede örtme ilkesiyle gerçekleşmektedir.

Zemini renk açısından incelersek; soğuk rengin hakim olduğu görülür. Açık mavi renk üzerine lacivert kullanılmıştır. Açık mavi zeminde görülen düzenlemede lacivert renkte geometrik birimler yer alır. Ayrıca zeminde ara ara sarı ve kırmızı renklerin de yer aldığı görülmektedir. Görülen sarı renk, abrajdan kaynaklanmaktadır. Kırmızı renk ise atkıda kullanılan ipliğin, daha çok yıpranmış yüzeyde ara ara daha belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Zeminde, tek rengin, koyu ve açık tonlarıyla görselde ön-arka ilişkisi yaratılarak derinlik oluşturulmuştur. Böylece tek boyutlu etki yapan birim, iki boyutlu görünerek zemini ve birimi net bir şekilde birbirinden ayırarak rölyef etkisi yapmaktadır (Bk. Foto 2).

Düzenleme içinde yer alan soğuk renkten oluşan birim, daha uzakta gibi etki yaptığından, küçük ebatta görünerek sanki yüzeyin içine girmiş gibi hissi uyandırmaktadır. Bu da görselde halının daha uzakta gibi algılanmasına neden olmaktadır. Zemin yüzeyine dokunulduğunda, elimizin içindeki pürüzlü bir yüzey algılanmaktadır. Halının zemininde oluşan yıpranmalar dokunsal algılama yolu ile orta sertlikte veya yıpranmamış bölgelerde yumuşak hissi uyandırmaktadır. Seyrek- sık görüntüsü ile görsel algıda doku etkisi yaratmaktadır. Zemin yüzeyinde gerek atkı iplikleri gerekse havların yıpranması nedeniyle yükseklik farklarının oluşmasıyla görselde ön-arka ilişkisi meydana getirerek, rölyef etkisi oluşturmada, bu da bir çeşit doku meydana getirmektedir (Bk. Foto 2)

• Zemin ve Bordür

Foto 1’de görülen halının zeminine göre bordür kısmı, dar bir alanda yer almaktadır. Ancak bu farklı boyutlardaki yüzeyler halının geneline bakıldığında dengeli bir görünüm vermektedir. Örneğin; asıl bordürün halı bütünündeki dengeli görünümü, birimlerin büyük, farklı yönlerde ve değişik aralıklarla yerleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Asıl bordür, zemin ve iç-dış sedefteki birimlerden oluşan yüzeyler, birbirlerinden farklı tekrarlarından oluşan sistemle yerleştirilmiştir. Böylece halının bütününde görülen yerleşim düzenindeki değişkenlik, bazı yüzeylerde tek düzelik yapmalarına rağmen, kompozisyon açısından incelendiğinde canlı ve ilgi toplayıcı bir etki yaratmaktadır. Foto 2’de görülen soğuk renklerden oluşan zemin ve üzerinde yer alan birim, yüzeyin içine girmiş gibi etki yaparak daha geride algılanmaya neden olmaktadır. Ancak sıcak renklerden oluşan bordür ve sedefler ise daha öndeymiş gibi görünmektedir. Böylece yüzeyler arasında oluşan sıcak-soğuk etkisi, derinlik oluşturmaktadır

Halının bütününe incelediğimizde; Foto 1’de görülen tasarımda, bordürün egemenliği dikkat çekmektedir. Bu da asıl bordür ve zemin arasındaki sıcak-soğuk, renk zıtlığı, birimlerin değişkenliği ve iç-dış

sedefteki düzenlemelerin yarattığı etkiyle sağlanmaktadır. Zeminin oluşturan soğuk rengin uzakta gibi algılanması, bordürde yer alan sıcak rengin ise öndeymiş duygusu uyandırması, göz ve zihin arasında dengeli bir bütünlük sağlayamamıştır. Bu dengeyi iç sedefteki sarı rengin verdiği parlaklık ve daha önde gibi algılanması ile dikkati kısmen de olsa iç sedefe çekerek ve yüzeyleri de birbirinden ayırma özelliğinden de yararlanılarak kompozisyonda bütünlük oluşturulmaktadır. Zemin birimlerinin, kenar ilişkilerinde motif raport disiplini görülmemektedir.

Tasarımda yer alan ilkeler ve öğeler, birimlerin ayırıcı niteliklerinin doğru ve anlamlı bir şekilde yerleştirilmesini, algıda birlik oluşturulmasını sağlamaktadır.

ÖRNEK NO: 2

Eserin Türü: Halı

Bulunduğu Yer: Alaaddin Keykubat Camii. Konya.

Envanter No: 692-693

Yüzyıl: XIII.-XIV. Yüzyıl

Halının Eni: 1.40 m.

Halının Boyu: 2.94 m.

Halının Bulunduğu Yer: T.İ.E.M.

Halının Üretildiği Malzeme: Yün

Düğüm Tipi: Gördes

Renkler: Lacivert, yeşil, mavi, kahve, beyaz, açık-koyu sarı, koyu-açık kırmızı.

• Dış Sedef

Dış sedefin yüzeyinde birbirine benzer geometrik birimler görülmektedir. Bu birimler, çeşitli çizgi kalınlıkları ve çizgi yönlerinden oluşmuştur. Lacivert renk üzerine, mavi renkte geometrik birimler yer almaktadır. Birbirleriyle yön, renk, aralık, biçim, ölçü bakımından benzerlik gösteren birimler, tam tekrar ilkesiyle yerleştirilmiştir. Ancak birimlerin bu ilke ile birbiri ardına sıralanarak düzenlenmesi, tek düzelik duygusu uyandırmaktadır (Bk. Foto 3).

Renk açısından incelendiğinde; dış sedefte, iki renk kullanılmış ve bu renklerin oluşturduğu ton zıtlığı görülmektedir. Bu ton zıtlığı koyu-açık etkisi yapmakta, yüzeyde ön-arka ilişkisi yaratarak derinlik oluşturmaktadır. Dış sedefte görülen lacivert renk, zemini oluşturmakla beraber, sanki birimi

konturla çevreliyormuş hissi uyandırarak, belirginliğini arttırmaktadır. Yüzeyler arasındaki sıcak-soğuk etkisi, halının geneline bakıldığında görselde dengeli bir bütünlük oluşturmaktadır. Abrajdan dolayı dış sedef zemininde, sarı renk görülmektedir (Bk. Foto 3).

Dış sedef yüzeyine dokunulduğunda algıladığımız doku, değişken sertliktedir. Görüldüğü gibi yer yer halıda atkı ipliklerinin aşınması ile yüzeyde yıpranmaların olduğu görülmektedir. Halı havında görülen seyrelmeler, dış sedef yüzeydeki farklı bölgelerde yumuşak-orta sert hissi uyandırarak, seyrek-sık görüntüsü vermekte, bu da görsel algıda bir çeşit doku etkisi yaratmaktadır. Dış sedefte, gerek atkı iplikleri, gerekse havların yıpranması nedeniyle oluşan yükseklik farkları, görselde ön-arka ilişkisi meydana getirmektedir (Bk. Foto 3).

• Asıl Bordür

Asıl bordür yüzeyinin günümüze kadar ulaşan kısımlarının yıpranmış olduğu görülmektedir. Elimizde bulunan asıl bordür parçasında farklı çizgi kalınlıkları ile çizgi çeşitlerinin kullanılarak, birimlerin oluşması sağlanmıştır. Ayrıca çizgi, birimlerin dış konturlarını oluşturarak, görselde belirginlik etkisini arttırmıştır. Çizgi, farklı yönlerde ilerleyerek, birimin iç yapısında görülen geometrik şekilleri de oluşturmuştur. Birimleri oluşturan çizgilerin, düzenlemede dikey konumda, daha çok kullanıldığı görülmektedir. Asıl bordürde daha çok dikey çizgilerin kullanılması, halının daha büyük boyutta algılanmasına neden olmakta ve görselde de kuvvetli bir etki yapmaktadır (Bk. Foto 3).

Düzenlemede birimler birbirlerinden farklı aralık, yön, renk ve ölçülerde yerleştirilmişlerdir. Ancak birimler, biçim bakımından benzerlik göstermeleriyle, kompozisyonda değişken tekrar ilkesi meydana getirmektedirler (Bk. Foto 3). Böylece, bu farklı düzenlemeyle, kompozisyon içinde hareketlilik sağlanmıştır. Biçimlerin birbirleriyle olan benzerlikleri, farklı aralıklarla düzenlenmeleri, biçimleri belirginleştiren konturları, iç çizgileri ile iç öğelerini oluşturan bu ayırıcı nitelikleri, halının tasarımı oluşturan ilkelerin ve öğelerin dengeli bir biçimde bütünlük sağlayarak yerleştirilmesiyle oluşmuştur.

Asıl bordürün tamamı elimizde olmadığından, halı kenarını oluşturan diğer asıl bordürlerdeki (uzun-kısa bordürler) birimlerin tam yerleşim düzeni bilinmemektedir. Ancak elimizde olan bordür parçasını incelediğimizde, asıl bordürün yüzeyinde yer alan geometrik birimler, dışarıya doğru yön göstermektedirler. Ayrıca bordürde yer alan birimler, kendi aralarında da yön farklılıkları göstererek, bazen yan yana, bazen de uç uca gelecek bir şekilde yerleştirilmişlerdir. Kompozisyonu oluşturan birim, yön öğesinin verdiği hareketlilikle, bordürde aktif ve dikkat çekici bir etki bırakmaktadır (Bk. Foto 3).

Foto 3'te görülen birimler kufi yazıyı anımsatan formlarda oluşarak, uygunluk ilkesiyle ok veya mızrak uçlarını çağrıştırmaktadır.

Halıda görülen asıl bordürü renk açısından incelediğimizde; koyu üzerine açık tonlar ve çoğunlukta sıcak renklerin kullanıldığı görülmektedir. Bordürde tek rengin koyu ve açık tonlarıyla görselde, ön-arka ilişkisi yaratılarak derinlik oluşturulmuştur. Bordür zemininde, kırmızı renk ve üzerindeki birimlerde ise koyu kırmızı hakim olduğu, az miktarda da yeşil, mavi, lacivert, kahverengi, beyaz ve açık sarı renklerin yer aldığı görülmektedir. Birimlerin etrafına kahverengi kontur geçilmesiyle, belirginlik artırılmıştır. Sıcak rengin bordürde etkili olması, üzerinde yer alan birimlerin, yüzeyin dışına çıkıyor gibi görünmelerini sağlaması da, ayrı bir etkileyici özellik olmaktadır. Geometrik birimler bordür yüzeyini kaplayacak büyüklükte yer almakta ve içyapısında beyaz, mavi, açık sarı, yeşil, lacivert renkte farklı çizgi çeşitliliğinden oluşan formlar görülmektedir. Bu renkler az miktarlarda kullanılsa bile, bordür bütününde görülen sıcak rengin kuvvetini, renklerin zıtlık ögesinden faydalanılarak etkisi azaltmıştır. Ancak gerek birimlerin boyutu, gerekse kırmızı rengin yaratmış olduğu egemenlik, kompozisyon içinde yer alan soğuk-sıcak renklerin de getirdiği hareketlilikle düzenlemede dengeli bir bütünlük oluşmaktadır (Bk. Foto 3).

Foto 3'te görülen asıl bordüre dokunduğumuzda, elimizin içinde pürüzlü bir yüzey hissedilmektedir. Yer yer atkı ipliklerinin yıpranmış olması ve yüzeydeki halı havının seyrelmesi sonucunda, elimize sertlik ve yumuşaklık duygusu vermekte, bu da dokunsal algılama yoluyla anlaşılmaktadır. Ayrıca görsel algılamada hissedilen rölyef etkisini, yüzeylerdeki yıpranmış ve yıpranmamış kısımlar oluşturmaktadır. Böylece asıl bordüre bakıldığında yüzeyde oluşan farklılık, hem dokunsal algılamada, hem de görsel algılamada, doku etkisi yaratmaktadır. Böylece halının daha yakınımızdaymış gibi etki yapmasına neden olmaktadır.

• İç Sedef

Asıl bordürün iç kısmında yer alan sedefte, geometrik birimler görülmektedir. İç sedefte, çizgi yönleri ile çizgi kalınlıkları kullanılmıştır. Yine bu çizgi çeşitliliği ile halının zemini dıştan çerçevelenerek yüzeyleri birbirinden ayırmıştır. Böylece zemin ile asıl bordür arasında sınır çizgisi oluşturmuştur. Bu da halının yüzeyinde yer alan soğuk tondaki renklerle asıl bordürdeki sıcak renkler arasında, yumuşak geçişi sağlayarak dengeli bir görünüm yaratmıştır.

Foto 3'te görülen halının iç sedefini renk açısından incelersek; koyu kahverengi ve sarı renkleri kullanılmıştır. Sarı rengin belirginliğini arttırmak, dikkati daha çok üzerine çekmek için, etrafına kahverengi kontur geçilmiştir. Bu yolla da zemin ve asıl bordürdeki renk zıtlığı dengelenerek, görselde bir

bütünlük oluşturulmuştur. Asıl bordürdeki sıcak renkle de uygunluk oluşturarak, hareketli yüzeyinin etkisi artırılmıştır. Ayrıca nötr renkle iç sedefin etrafını dolaşarak, düzenlemede koyu-açık etkisi yapmış ve derinlik hissi uyandırmıştır. İç sedefte görülen kırmızı rengin yıpranmış atkı ipliklerinin bulunduğu yüzeyde daha da belirginliğinin arttığı görülmektedir. Bu renk, halıda atkı ipliği olarak kullanılmıştır. Böylelikle iç sedefte yer alan renkler, düzenlemedeki monotonluğu ortadan kaldırarak, halıda görülen renk hareketliliğiyle, görsel algıdaki dengeli bir bütünlük sağlamıştır.

İç sedefe elle dokunduğumuzda, pürüzlü bir yüzeye sahip olduğu hissedilmektedir. İç sedefte yer yer yıpranmalar görülmektedir. Dokunsal olarak yüzey bazen yumuşak, bazen de yıpranmalara bağlı olarak orta sertlik de algılanır. Böylece ön-arka ilişkisi yaratılarak, yüzeyde oluşan rölyef etkisiyle de, doku hissi uyandırılmaktadır. Görsel algıda ise düzenlemede görülen renklerin oluşturduğu parlaklık- matlık bir çeşit doku etkisi yapmaktadır (Bk. Foto 3).

• Zemin

Foto 4'te görülen halının zeminde yıpranmalar görülmektedir. Zemin yüzeyini oluşturulan birimler, farklı çizgi çeşidi ve çizgi kalınlıklarıyla meydana gelmiştir. Birbirleriyle ölçü, aralık, yön, bakımından benzerlik gösteren birimlerde, biçim, renk ve ton açısından farklılık görüldüğünden, değişken tekrar ilkesi görülmektedir. Yüzeyde görülen birimler diyagonal sistemle yerleştirilmiştir. Halının zeminine bakıldığında, aşağıdan yukarıya doğru, kesintisiz bir şekilde aynı yönde ve sıralı ilerleyen birimler, sonsuza uzanıyor izlenimi yaratmaktadır. Böylece gerek düzenlemede, gerekse rengin etkisiyle oluşan değişkenlik, zemine ilgiyi arttırmaktadır. Diyagonal sistemde düzenlenen birimlerin, aşağıdan yukarıya doğru ilerlemesi görülmekte, ancak halının bütünü elimizde olmadığından, birimlerin nasıl bitirildiği hakkında yorum yapılamamaktadır.

Zemini renk açısından incelersek; zemine soğuk rengin hakim olduğu görülür. Koyu lacivert rengin üzerine, açık mavi renk kullanılmıştır. Ayrıca lacivert zeminde görülen düzenlemede, mavi renkte geometrik birimler yer alır. Zeminde sıcak renk olan kırmızı da görülmektedir. Yüzeyde nokta etkisi yapan bu renk, birimin görünümünü de etkileyerek, düzenlemeyi monotonluktan çıkarmıştır. Ayrıca zeminde ara ara açık sarı ve kırmızı renklerin yer aldığı görülmektedir. Görülen sarı, renk, abrajdan kaynaklanmaktadır. Kırmızı renk ise atkıda kullanılmıştır (Bk. Foto 4).

Foto 4'te görülen zeminin son bir buçuk sırasındaki düzenlemede renk farklılıkları vardır. Zemin bazen lacivert, bazen de açık mavi renkte görülmektedir. Birim ise zeminde de görüldüğü gibi lacivert veya açık mavi renktedir. Birimin iç yapısında yer alan formda bazen kırmızı, lacivert, bazen

de mavi renk yer almaktadır. Böylece iki ayrı rengin bir arada kullanılmasıyla birim ve zeminde değişkenlik sağlanmıştır.

Düzenlemede görülen tek rengin koyu ve açık tonları, yine zeminde görülen soğuk-sıcak renklerin oluşturduğu zıtlıkla, görselde ön-arka ilişkisi yaratılarak, derinlik oluşturulmuştur. Böylece tek boyutlu etki yapan birim, iki boyutlu görünerek zemini ve birimi net bir şekilde birbirinden ayırarak, rölyef etkisi yapmaktadır. Zemin düzenlemesi içinde yer alan soğuk rengin oluşturduğu birim, renginin etkisiyle daha uzaktaymış gibi etki yaparak küçük boyutta görünmekte ve sanki yüzeyin içine giriyormuş hissi uyandırmaktadır. Bu da görselde, halının daha uzakta gibi algılanmasına neden olmaktadır (Bk. Foto 4).

Zemin yüzeyine elle dokunulduğunda, pürüzlü bir yüzey hissedilmektedir. Halının zemininde yıpranan bölgeler orta sertlikte, yıpranmamış bölgeler ise daha yumuşak etki yapmaktadır. Seyrek- sık görüntüsü ile görsel algıda doku etkisi oluşturmaktadır. Zemin yüzeyinde gerek atkı iplikleri, gerekse havların yıpranması nedeniyle yükseklik farklarının oluşmasıyla, görselde ön-arka ilişkisi meydana getirerek, rölyef etkisi yaratmakta, bu da bir çeşit doku meydana getirmektedir (Bk. Foto 4).

• Zemin ve Bordür

Zeminde yer alan farklı boyutlardaki yüzeylerin dengelenmesinde birimler büyük, farklı yönlerde, değişik aralıklarda kullanılmıştır. Böylece görselde denge yaratılmıştır. Asıl bordür, zemin, iç ve dış sedefte farklı tekrar ilkeleri uygulanarak halının bütünü oluşturulmuştur. Böylece halıda görülen bazı yüzeylerdeki hareketlilik, bazı bölgelerdeki tek düzeliği, kompozisyon içinde dengeleyerek, bütünde canlı ve ilgi toplayıcı bir etki yaratılmıştır. Soğuk renklerden oluşan zemin ve üzerinde yer alan birim, yüzeyin içine giriyormuş gibi etki yapmakla daha gerideymiş gibi algılanmaya neden olmaktadır. Ancak sıcak renklerden oluşan bordür ve sedefler ise daha öndeymiş gibi görünmektedir. Böylece yüzeyler arasında oluşan sıcak-soğuk etkisi, derinlik oluşturmaktadır. Bu derinlik duygusu ayrıca zemin ve birimde görülen renklerdeki sıcak-soğuk etkisiyle de algılanmaktadır (Bk. Foto 3).

Foto 3'te görülen halının bütünü incelediğimizde, tasarımda görülen bordürün egemenliği dikkat çekmektedir. Ancak zemini üzerinde yer alan kırmızı renk, nokta etkisi yapmakla, ilgiyi kısmen de olsa üzerine çekmektedir. Göz ve zihin arasında kurulan ilişkide, zemin ve asıl bordürün hareketli yüzeyi bir bütün olarak algılanarak dengeli bir birlik oluşturur.

Yine bütününe baktığımızda denge oluşumunda iç-dış sedefin de etkili olduğu görülmektedir. Bu dengeyi, iç sedefteki sarı rengin verdiği parlaklığın, daha önde gibi algılanması ile dikkati kısmen de olsa iç sedefe çekmektedir. Ayrıca iç sedef, yüzeylerin birbirinden ayrılmasını da

sağlayarak kompozisyonda bütünlük oluşturulmuştur. Dış sedefte görülen birimlerde soğuk rengin kullanılmasıyla, asıl bordürde yer alan sıcak renk arasında oluşan renk zıtlığı da, görsel algıda yüzeyleri birbirinden ayırarak, belirginliklerini arttırmıştır. Ayrıca tasarımın bütününe bakıldığında sıcak yüzeylerle, soğuk yüzeylerin kompozisyona kattığı hareketlilikle dengeli bir bütünlük görülmektedir (Bk. Foto 3).

Sonuç olarak; Anadolu Selçuklularına ait birbirine çok benzeyen bu iki halı parçasının birçok makale, kitap, dergi gibi yayınlarda bir halıya ait olan parçaları olduklarına değinilmektedir. Ancak bu halı parçalarının üzerinde yapılmış olunan araştırma ve incelemeler sırasında her iki halının asıl bordür ölçülerinin birbirinden farklı oldukları tespit edilmiştir. Bu ölçüler Envanter no: 683 olan halı parçasının asıl bordür ölçüsü 43 cm ve Envanter no: 692-693 olan diğer halı parçasının asıl bordür ölçüsü 37 cm'dir. Ayrıca yukarıda da değinildiği gibi dış sedeflerde görülen renk farklılıkları da bize bu halı parçalarının birbirinden bağımsız olarak dokunmuş olduğunu düşündürmektedir. Her iki halının zemininde görülen renk, birim, yön ve aralıktan oluşan öğelerindeki benzerlik, bu halıları birbiriyle bütünmüş gibi algılanmasında, yanılgıya neden olmaktadır. İncelemede; Env. no. 692-693'te görülen halının zeminlerinin üzerinde yer alan birimler, son bir buçuk sırasında renk değiştirerek ve ilave bir renkte birimin üzerinde yer alarak, farklı bir görünüm verilmesine neden olmuştur. Bu da bu iki Anadolu Selçuklu halı parçasının birbiri ile ilişkisi olmayan ancak benzer özellikler taşıyan farklı iki halı olduğu düşüncesini kuvvetlendirmiştir.

EKLER:

Foto 1: XIII.-XIV. Yüzyıl Selçuklu Halı Parçası (Envanter No: 683)

Foto 2: XIII.-XIV. Yüzyıl Selçuklu Halısının Zemininden Detay (Envanter No: 683)

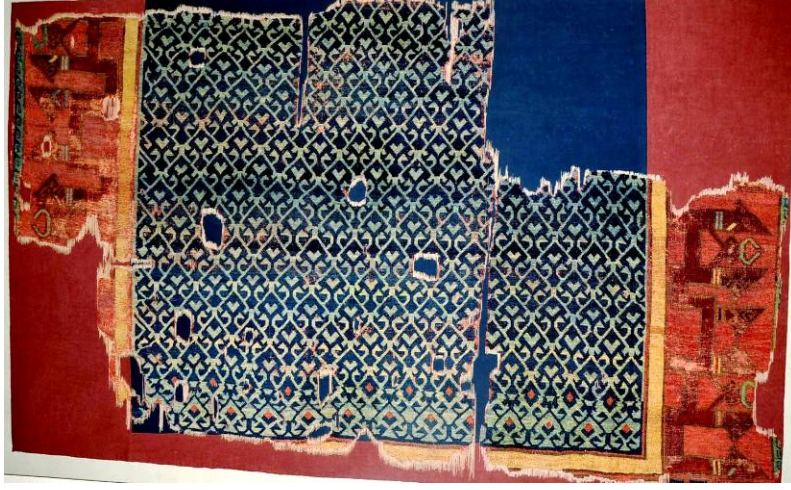

Foto 3: XIII.-XIV. Yüzyıl Selçuklu Halı Parçası (Env. No: 692-693)

Foto 4: XIII.-XIV. Yüzyıl Selçuklu Halısının Zemininden Detay (Env. No: 692-693)